

Francis Fukuyama
Mathilde Fasting (editor)

DUPĂ SFÂRȘITUL ISTORIEI

Un dialog despre ultimii 30 de ani

Traducere din limba engleză de Alina Popescu
Prefață de Mihai Răzvan Ungureanu

MATHILDE FASTING (n. 1965) este economist, istoric al ideilor și membru al Civita, una dintre cele mai importante asociații de tip *think tank* din Norvegia. A obținut diploma de master în Economie la Școala Economică Norvegiană, licența și masterul în istoria ideilor în cadrul Universității din Oslo și doctoratul în istoria economică a ideilor în cadrul Universității din Erfurt. Printre cărțile publicate se numără *Freedom of Choice*, *The Citizen and the Community*, *Torkel Aschehoug and Nowegian Historical Economic Thought: Reconsidering a Forgotten Norwegian Pioneer Economist*.

FRANCIS FUKUYAMA (n. 1952) este un renumit sociolog și un politolog american. A urmat studiile la Universitatea Cornell și a obținut doctoratul în Științe Politice la Universitatea Harvard. A fost colaborator al Departamentului de Științe Politice al Corporației RAND și a lucrat la Departamentul de Stat al SUA. Printre cele mai importante cărți se numără *The End of History and the Last Man* (1992), *State-Building: Governance and World Order in the 21st Century* (2004), *The Origins of Political Order* (2011), *Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment* (2018).

Coordonare editorială: Sorin Turturică

Redactare: Alexandru Gheorghe, Ioana Andreea Tudose

Tehnoredactare: Dan Crăciun

Design copertă: Dan Mihalache

Ilustrație copertă: Politologul și scriitorul Francis Fukuyama, fotografie realizată la 12 martie 2019, în Milano © Leonardo Cendamo/Getty Images

AFTER THE END OF HISTORY: CONVERSATIONS WITH FRANCIS FUKUYAMA

Edited by Mathilde Fasting with Francis Fukuyama

© Georgetown University Press

All rights reserved. Published by arrangement with Georgetown University Press, Washington, D.C.

Toate drepturile asupra acestei ediții în limba română aparțin CORINT ISTORIE, un imprint al CORINT BOOKS, Str. Mihai Eminescu nr. 54 A, București.
www.edituracorint.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

FUKUYAMA, FRANCIS

După sfârșitul istoriei : un dialog despre ultimii 30 de ani / Francis Fukuyama ; ed.: Mathilde Fasting ; trad. din lb. engleză de Alina Popescu ; pref. de Mihai Răzvan Ungureanu. - București : Corint Istorie, 2023

Conține bibliografie

Index

ISBN 978-606-088-077-6

I. Fasting, Mathilde (ed.)

II. Popescu, Alina (trad.)

III. Ungureanu, Mihai-Răzvan (pref.)

Capitolul 5

Va deveni realitate distopia din romanul lui Orwell, 1984?

Am ajuns la cea din urmă schimbare majoră petrecută în cele trei decenii scurse de la căderea Zidului Berlinului. Unii ar putea spune că se află la originea multora dintre schimbările la care am fost martori în democrații, în politică, pe piața muncii și în comerț. Dar și în dezbaterile publice. Rolurile mediilor de comunicare în masă tradiționale și rețelelor de socializare au suferit schimbări spectaculoase. În cartea *Our Posthuman Future* (*Viitorul nostru postuman*, n. tr.), Fukuyama spune că: „E ușor să vezi ce e greșit în lumea din 1984. Se știe că protagonistul, Winston Smith, urăște mai presus de orice șobolanii, așa că Fratele cel Mare inventează o cușcă în care șobolanii să-l muște pe Smith de față, ca să-l determine să-și trădeze iubita. Este o lume a tiraniei clasice, cu o putere sporită de tehnologie, însă nu foarte diferită de ceea ce, din nefericire, am văzut și cunoscut în istoria omenirii”¹. În aceeași carte mai scrie că: „Tehnologia informației, de exemplu, produce multe beneficii sociale și relativ puține daune, iar, în consecință, până acum a funcționat mulțumitor cu un grad relativ scăzut de reglementare guvernamentală”². Situația s-a schimbat considerabil.

¹ F. Fukuyama, *Our Posthuman Future...*, p. 5.

² *Ibid*, p. 11.

Puterea informației, apropiată de dușmanii democrației

E limpede că s-au întâmplat multe din 2002, când ați scris *Our Posthuman Future*. Ce părere aveți despre rețelele de socializare și despre internet, astăzi?

A avut loc un proces dialectic. A fost ceva cu adevărat bun pentru democrație în zilele de început, sperându-i teribil pe mulți lideri autoritari. Drept urmare, Rusia și China au gănit mijloace de control. Chinezii au găsit o metodă de a controla practic utilizatorii de internet, pentru ca aceștia să nu amenințe regimul, iar rușii au găsit o cale de a transforma internetul într-o armă de folosit împotriva rivalilor geopolitici. În ambele cazuri pendulul s-a mișcat în direcția opusă și acum sunt o mulțime de actanți interni care au început și ei să folosească rețelele de socializare ca arme. Acum, toată lumea încearcă să găsească o metodă de a se apăra de asta, iar bănuiala mea este că, la un moment dat, pendulul va reveni în poziția anterioară.

Cum vedeți dezvoltarea tehnologiei informației?

Când internetul a devenit de uz comun, în anii '90, toată lumea a crezut că va fi ceva minunat pentru democrație, întrucât informația înseamnă putere. Toți, inclusiv subsemnatul, au crezut că e ceva minunat pentru democrație. Dacă pui un computer pe biroul fiecărui om, îi dai acestuia putere, îi dai informație și posibilitatea de a se implica. Oamenii vor avea putere, vor putea fi mobilizați, guvernul va putea fi tras la răspundere, iar, în fapt, multe din astea chiar s-au întâmplat. Majoritatea țărilor democratice pun astăzi pe internet o colosală cantitate de informație și cetățenii pot vedea ce fac

autoritățile, cum își procură diverse lucruri, cum relaționează unele cu altele. O mulțime de mișcări de protest nu ar fi putut avea loc fără susținerea rețelilor de socializare, dar se pare că și băieții răi au învățat cum să folosească tehnologiile astea.

Facebook a apărut în 2004, cu misiunea de a uni oame-nii, însă acum vorbim despre multitudinea lui de aspecte negative: putere, taxe, algoritmi și așa mai departe. Ce s-a întâmplat?

În ultimii câțiva ani am descoperit că și dușmanii democrației s-au prins cum să folosească tehnologia. Au fost îndepărtate toate ierarhiile existente: redactori, editori, canalele media principale, care odinioară controlau ce vede omul. Acum, oricine poate să publice orice. Urmarea este că deseori primești informații false, iar o parte din informațiile astea sunt „plante” de indivizi care vor să-și „sape” presupușii dușmani. Asta e ceea ce a reușit să facă Rusia lui Putin în alte țări democratice din Europa și America în ultimii câțiva ani.

Există însă și o tendință contrară. E adevărat că oricine poate spune orice, că oamenii de pe întreg mapamondul au un acces aproape universal la internet. Dar, odată cu ascensiunea inteligenței artificiale și a mașinilor capabile să învețe, ne îndreptăm de fapt în direcția opusă revoluției computerelor personale. Revoluția PC-urilor a fost una democratică, distribuind tuturor puterea computerelor. Inteligența artificială e tocmai opusul. Concentrează capacitatea de a folosi aceste tehnologii, în mâinile marilor țări și companii. E o mare problemă cu inteligența artificială, în special cu programele aces-tea capabile să se modifice singure, fără intervenția noastră. Nu-i ca o mașină pe care poți s-o desfaci în bucăți până la ultimul șurubel și apoi s-o reasamblezi și să știi exact cum funcționează. Avem niște algoritmi complecși care, la rândul

lor, sunt scriși de alți algoritmi și habar nu ai unde se poate ajunge. Nu e niciun fel de transparență.

Ați amintit de Rusia, însă China joacă și ea un rol aici.

Da, China are un mare avantaj datorită faptului că are o populație atât de mare. Poate procesa cantități uriașe de informații la care o țară mică precum Norvegia pur și simplu nu are acces. China a găsit o cale de a folosi internetul pentru a-l controla. Asta nu favorizează ceea ce este la scară mică. Singurele țări și organizații realmente capabile să facă uz de volumul acesta de date sunt cele mari, fie țări precum China, fie marile corporații, ca Facebook și Google. S-a înregistrat un transfer corespunzător de putere către statele autoritare sau către corporațiile foarte mari. Cred că asta în sine este o amenințare de perspectivă la adresa democrației.

Așadar, o combinație de mărime, guvernare autoritară și tehnologie este dăunătoare?

Da. Chinezii au un foarte amplu mecanism de cenzură și control social al internetului, iar în practică, astăzi China este un stat polițienesc în stare să utilizeze tehnologia modernă pentru a controla amănunțit comportamentul tuturor cetățenilor săi. Și evident că genul de stat polițienesc pe care chinezii încearcă să-l creeze este unul fără precedent. China încearcă să folosească toată această tehnologie modernă care-i îngăduie să urmărească și să controleze comportamentul oamenilor într-un mod mai amănunțit decât a reușit vreodată Uniunea Sovietică. Pandemia de COVID-19 a îndemnat și mai mult la folosirea genului acesta de tehnologie pentru a supraveghea contactele dintre oameni, iar asta e o realitate care foarte probabil nu va dispărea.

Știrile fabricate și ingerința politicului adâncesc polarizarea și nasc teamă

Știrile fabricate (fake news) au existat dintotdeauna, însă de când cu internetul și rețelele de socializare, ele pot ajunge în câteva secunde la milioane de utilizatori. Ce părere aveți despre asta?

Firește că știrile fabricate au existat dintotdeauna. Însă viteza și arealul lor de răspândire sunt mult mai mari acum decât erau înainte de apariția internetului. În plus, platformele de internet private au un interes comercial față de răspândirea rapidă, iar știrile fabricate sunt deseori acelea care se împrăștie cel mai repede. Rușii fac însă adesea altceva: în loc să fabrice știri, pur și simplu accelerează răspândirea opiniilor extremiste produse de americani, dându-se drept creștini evanghelici sau activiști Black Lives Matter și încercând astfel să adâncească polarizările existente.

Rușii folosesc intervenționist tehnologia în afara granițelor lor, inclusiv în Statele Unite ale Americii. De ce fac asta?

Rusia folosește tehnologia împotriva presupușilor ei dușmani, ca să le submineze acestora încrederea în instituțiile lor, să stârnească frică în alegeri și să exacerbeze polarizarea în rândul cetățenilor altor democrații, cum ar fi Statele Unite și Marea Britanie.

Asta lucrează în favoarea actualei politici identitare de care vorbeam?

Da, internetul a devenit el însuși o sursă de polarizare, pentru că se potrivește de minune acestei noi forme de politică

identitară în care oamenii pot vorbi cu semeni de-ai lor având aceleași opinii. Nu sunt siliți să-i asculte pe aceia cu vederi diferite și asta tinde să consolideze separarea societății în grupuri identitare distincte și să slăbească orice tip de discernământ și conștiință cetățenească.

Polarizarea aceasta a făcut Statele Unite vulnerabile la ingerințe străine. Nu mai încapе îndoială că Rusia s-a amestecat în alegerile din 2016. Scopul acesteia este să exacerbeze polarizarea și să îngreuneze eforturile oamenilor de a avea încredere în autorități și în concetățenii lor. În timpul alegerilor din 2016, urmăream un cont de Twitter numit @TEN_GOP, crezând că aparține Partidului Republican din Tennessee. S-a dovedit însă că era un troll din Sankt Petersburg. Cel care era în spatele contului se pricepea foarte bine, pentru că l-am citit vreme de șase luni și am crezut că un american scrie postările. Era însă un rus care lucra pentru Agenția de Cercetare pe Internet¹.

Și dacă oamenii își exclud semenii din așa-numitele bule, asta nu merge mână în mână cu politica identitară?

Asta îngăduie unor grupuri foarte mici să se găsească unul pe celălalt și le amplifică într-un fel senzația de izolare. De pildă, nu știu dacă urmăriți fenomenul ăsta *incel*, bărbați tineri care sunt involuntar celibatari. Se pare că din mișcarea asta au făcut parte și niște atentatori cu armă, însă, până acum câțiva ani, cine știa de existența grupului? Se pare că s-au găsit pe internet și comunică între ei, alimentându-și reciproc nemulțumirile. E un fenomen foarte îngrijorător când n-ai nici măcar o bază comună de informație faptică pe care să construiești dezbateră democratică.

¹ Glavset sau Internet Research Agency este o companie rusească angajată în operații de influențare în beneficiul intereselor comerciale și politice ale Rusiei (n. tr.).

În Norvegia nu avem genul acesta de polarizare a informației. Cum a schimbat ea societatea americană?

Locuitorii Americii zilelor noastre pot foarte ușor să trăiască în sfere informaționale complet separate. Poți, de exemplu, să locuiești într-un univers definit de *The New York Times*, CNN ori MSNBC, care are un set de informații. Dacă te uiți la Fox News, ai o gamă de informații complet diferită. Astăzi, dacă ești republican, te uiți la Fox News și nu crezi că încălzirea globală e adevărată. Ești convins că la mijloc e o conspirație a democraților. Mai nou, nu crezi că virusul SARS-CoV-2 e o problemă gravă. Dacă te uiți la CNN sau la MSNBC și citești *The New York Times*, vezi conspirația în tabăra opusă. Nu vreau să fac o echivalare morală între acestea, fiindcă nu e cazul – situația e mult mai gravă la Dreapta – însă cred că prăpastia informațională care ne desparte e o consecință directă a gradului extrem de polarizare la care suntem martori.

Iar forța pe care o are Facebook nu face mai ușoară sarcina de a obține informație de calitate, nu?

Mark Zuckerberg ar trebui să-și asume răspunderile care-i revin și, practic, să înceapă să cenzureze publicitatea pe Facebook, fiindcă a ajuns prea puternic – cel puțin pe termen scurt. Aceste platforme virtuale au crescut în dimensiuni susținând că nu sunt decât niște platforme neutre, care doar transmit opiniile oamenilor, și atât. Dar au o capacitate uriașă de a accelera anumite mesaje în detrimentul altora. Misiunea lor de bază este să maximizeze veniturile și fac asta vânzând promoții care atrag clickuri. În multe țări, oamenii comunică prin Facebook și Google. Sunt țări unde nu poți vorbi cu alții despre politică decât accesând Facebook. Ca urmare, se creează și o problemă de monopol. Facebook a luat, practic, în stăpânire Filipine prin intermediul

Facebook Basics. Multă lume n-a băgat de seamă. Facebook a pătruns numai de câțiva ani în țară, iar acum, în jur de 95% dintre filipinezi au cont. Rodrigo Duterte, președintele autoritar din Filipine, se folosește de Facebook ca să-și atace dușmanii și o face extrem de eficient. Și tendința aceasta e abia la început.

Abuzurile supravegherii biotehnologice și monopolurile absolute

Un citat din *Identity* vă ilustrează ideea: „Latura frumoasă a ficțiunii distopice este că nu devine aproape niciodată realitate. A ne imagina cum actualele tendințe vor evolua în moduri tot mai exagerate ne servește drept semnal de alarmă util – 1984 a devenit un puternic simbol al viitorului totalitar pe care am vrut să-l evităm și ne-a imunizat împotriva lui”¹. În 2002, în *Our Posthuman Future* ați comparat evoluțiile de la nivelul tehnologiilor biologice și de supraveghere; încă mai considerați că biotehnologia este o amenințare mai serioasă?

În momentul de față, biotehnologia este o problemă serioasă. Revoluția biotehnologică se materializează într-un ritm mai lent, dar se va produce, cu siguranță. De fapt, aceasta afectează ceva mai profund decât rețelele de socializare.

Ați fi astăzi de acord cu o supraveghere mai extinsă, dacă ea vă face să vă simțiți mai în siguranță?

Nu, oamenilor nu le place asta. Dar, din nou, e unul dintre acele lucruri care pendulează – oamenii vor siguranță după un atac terorist, însă nu vor abuzurile care însoțesc măsuri polițienești sporite. Sentimentul acesta e chiar mai puternic în

¹ Francis Fukuyama, *Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment*, Farrar, Strauss and Giroux, New York, 2011, p. 182.

Europa, unde viața personală este unul dintre drepturile fundamentale înscrise în legislația de bază. Iată de ce se aplică GDPR (General Data Protection Regulations), un lucru de care avem nevoie și în Statele Unite.

Sușțineți că Gutenberg, Bell, tiparnița și electricitatea au schimbat modul nostru de a privi lumea. Aceste revoluții tehnologice sunt legate de modul în care folosim și înțelegem informația?

Toate aceste revoluții tehnologice seamănă între ele. Avem o inovație cu un puternic efect perturbator. Societății îi trebuie mult timp să găsească o cale de a gestiona perturbarea. S-a întâmplat nu doar cu tiparul, ci și cu televiziunea, cu radioul. Precum motorul cu aburi, toate aceste lucruri determină uriașe schimbări sociale. Căutăm în mod constant să ne adaptăm la nou. Principalele tehnologii apărute în perioada 1870 – 1970 au fost mult mai revoluționare decât orice s-a descoperit de atunci încoace.

Putem recrea o sferă publică „habermasiană”, cu mass-media competente și de încredere¹?

O să fie mult mai greu, cred, deoarece încrederea în instituții nu mai e cea de odinioară și în spatele faptelor stă mai puțină autoritate. Nu sunt convins că soluția este să reconstituim un spațiu public comun. Problema e următoarea: dezinformarea este alimentată în bună măsură de conflicte sociale și politice de fond. Dacă nu ar exista din capul locului o mișcare populistă care să fie extrem de bănuitoare la adresa elitei, știrile fabricate

¹ Jürgen Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, 1962, retipărit la Polity, Cambridge, MA, 1989.

nu ar fi o problemă atât de mare. Ele sunt eficiente numai fiindcă oamenii sunt motivați să le folosească în acest mod.

Un acces ușor la informație ne poate face și leneși, ne-dispuși să căutăm alte puncte de vedere. Trebuie să-i educăm pe oameni?

Avem acum, la Stanford, un mare proiect de cercetare a fenomenului, însă cred că este mult prea devreme să dăm un răspuns la întrebarea asta. Mai multe studii arată că, dacă ești un partizan convins, îți vei folosi capacitățile cognitive pentru a te încuraja suplimentar. Avem ideea asta că suntem cu toții indivizi raționali, că ne luăm informațiile din lumea exterioară și alcătuim teorii în concordanță cu respectivele informații empirice. Din păcate, nu așa funcționează. Ființele umane încep cu opinii puternice și-și folosesc capacitățile cognitive pentru a justifica acele opinii. Iată de ce, uneori, indivizii mai deștepți, educați sunt în realitate mai convinși de opinii care în ultimă instanță se dovedesc greșite.

Pe undeva, trebuie să aibă legătură cu educația și gândirea critică?

Poate, însă nu sunt sigur c-o să fie de ajuns. Nu sunt sigur că vom reuși efectiv să educăm pe cine trebuie. N-o să reușești să educi personajele negative, să le faci să gândească la fel ca tine. Așadar, nu sunt sigur că e cu adevărat posibil. Poate fi o parte a soluției, însă nu toată. Va mai fi nevoie și de alte lucruri.

Care credeți că ar putea fi soluția?

Cum spuneam mai devreme, inteligența artificială e utilă companiilor foarte mari și țărilor precum China, care au acces la cantități uriașe de date. Cercetările mele actuale privesc tocmai politicile competiției dintre aceste platforme virtuale. Pe

vremuri, aveam monopolişti care acaparau, să zicem, domeniul petrolier, însă o companie ca Amazon poate monopoliza orice doreşte, fiindcă are la dispoziţie o uriaşă cantitate de date despre consumatori. Dacă vrea să treacă de la cărţi la scutece sau la produse alimentare, nu are nicio problemă. E o concentrare de forţă economică de tip foarte nou şi nici măcar nu e naţională, deoarece Facebook este jucătorul dominant în peste 100 de ţări. Şi, din nou, e un soi de putere personală cum nu s-a mai văzut până acum. Cu o mulţime de aspecte îngrijorătoare. Trebuie să spun că Uniunea Europeană e mult mai activă pe frontul acesta, al reglementării internetului, decât Statele Unite ale Americii, din pricina reticenţei generale pe care o au americanii faţă de reglementarea de către stat a sectorului privat, dar se va întâmpla şi asta. Trebuie să vă spun că, până şi-n Silicon Valley, opiniile despre rolul unor companii precum Facebook ori Google s-au schimbat cu 180 de grade în ultimul an şi jumătate. Înainte, oamenii le vedeau drept ceva bun pentru toată lumea. Dădeau bani, erau bune pentru democraţie. Astăzi, se confruntă cu mari procese pentru încălcarea legislaţiei antitrust, intentate de Comisia Federală a Comerţului, Departamentul de Justiţie şi procurori generali.

* * *

Pentru o persoană ca Fukuyama, care a crescut înconjurat de cărţi şi şi-a petrecut viaţa scriind, predând şi vorbind despre valoarea democraţiei, este frustrant, fără îndoială, să fie martor la modul în care descoperirile tehnologice au contribuit la adâncirea polarizării şi la modul în care internetul s-a transformat într-o unealtă incredibil de puternică în mâinile regimurilor autoritare, populiştilor şi companiilor FAANG (Facebook, Amazon, Apple, Netflix şi Google). Cum a ajuns Fukuyama unul dintre cei mai prolifici politologi ai lumii este subiectul explorat în continuare de dialogul nostru.